

УДК 343.2

Сергій Колос,

старший викладач кафедри права

Вінницького національного аграрного університету,

суддя апеляційного суду Вінницької області у відставці

ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ У НАУЦІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

У статті розглянуті основні концепції та теорії об'єкта злочину, що сформувалися на сучасному етапі розвитку української кримінально-правової науки. Проаналізовано наукові дослідження, спрямовані на критичне переосмислення традиційних положень теорії об'єкта злочину як суспільних відносин.

Ключові слова: об'єкт злочину, теорія, суспільні відносини, інтереси, блага, цінності.

Постановка проблеми. Всебічне дослідження поняття «об'єкт злочину» має виняткове значення для науки кримінального права. Виявлення сутності об'єкта злочину є складним та суперечливим, оскільки лежить у площині філософії та права. На практиці встановлення об'єкта злочину дозволяє з'ясувати соціальну та юридичну сутність вчиненого злочину, його суспільно небезпечні наслідки, знайти межі дії правової норми, сприяє правильній кваліфікації вчиненого злочинного діяння, а також його відмежуванню від суміжних злочинів. Феномен об'єкта злочину стосується як законотворчості, так і правозастосування. Від його визначення залежить ступінь надійності теоретичного фундаменту вирішення багатьох проблем як Загальної, так і Особливої частин кримінального права.

Мета статті – розглянути основні концепції та теорії об'єкта злочину, що сформувалися на сучасному етапі розвитку української кримінальної науки, проаналізувати наукові дослідження, спрямовані на критичне переосмислення традиційних положень теорії об'єкта злочину як суспільних відносин.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблемі об'єкта злочину присвячено дослідження вітчизняних вчених: В. І. Борисова, О. М. Готіна, М. Й. Коржанського, Ю. О. Кучера, О. М. Миколенко, М. О. Мягкова, А. О. Пінаєва, А. В. Савченка, В. Я. Тація, І. І. Чугунникова, П. С. Матишевського, Т. І. Присяжнюк, Є. В. Фесенка, С. Б. Гавриша, А. Ф. Зелінського, В. М. Куца, Ю. П. Дзюби, С. Я. Лихової, В. М. Трубнікова, А. А. Музики, Є. В. Лащука та інших. Однак, попри значний масив наукових досліджень (публікацій, монографій, дисертаційних робіт), присвячених питанням об'єкта злочину,

дискусія з цього приводу серед вітчизняних вчених не вщухає та потребує подальших наукових розробок.

Виклад основного матеріалу. Вчення про об'єкт злочину – один із найскладніших та суперечливих інститутів кримінально-правової доктрини. У сучасних умовах європейської інтеграції України, руху до стандартів реальної демократії, соціально орієнтованої ринкової економіки, що базуються на принципах верховенства права й забезпечення прав та свобод людини і громадянина, надзвичайно важливою є побудова якісно нової системи права через подальше реформування законодавства, в тому числі кримінального. Зрозуміло, що політичні процеси, які відбувалися та відбуваються в Україні протягом останніх років, не можуть не впливати на інститут кримінального законодавства загалом і вчення про об'єкт злочину зокрема.

Оскільки сьогодні є надзвичайно актуальним відродження багатовікових правових традицій та культури, що були штучно знецінені у радянські часи, виникає багато питань, що стосуються змісту вчення про об'єкт злочину та вимагають подальшої теоретичної розробки. Адже незавершеність теоретичних досліджень об'єкта злочину, складність та суперечливість рекомендацій вчених негативно впливають на процес кваліфікації злочинних діянь суб'єктами правозастосування.

Здійснивши аналіз стану теоретичної розробки проблеми об'єкта злочину, попри відсутність істотних розбіжностей, можна зробити висновок, що на даному етапі в українській теорії кримінального права не можна знайти чіткого розуміння, що саме виступає таким об'єктом.

Основні теорії та концепції об'єктом злочину визнають: суспільні відносини (В. І. Борисов, А. Н. Готін, М. Й. Коржанський, Ю. О. Кучер, А. Н. Миколенко,

М. О. Мягков, А. А. Пінаєв, А. В. Савченко, В. Я. Тацій, І. І. Чугунников); соціальні цінності (П. С. Матишевський, Т. І. Присяжнюк, Є. В. Фесенко); соціальні блага (С. Б. Гавриш, А. Ф. Зелінський та В. М. Куц); блага, інтереси і права (В. Т. Дзюба); правоохоронювані інтереси та блага особистості, суспільства або держави (О. Ф. Бантищев); правовідносини (С. Я. Лихова); блага та суспільні відносини (А. М. Ришелюк); сфери життєдіяльності людей (В. П. Ємельянов); соціальну оболонку суспільних відносин (В. М. Трубніков).

Очевидно, що складність і багатогранність того, на що спрямовані злочини та що підлягає кримінально-правовій охороні, фактично унеможливило створення єдиної універсальної концепції об'єкта злочину, тобто такої, що дозволить точно визначити об'єкт будь-якого злочину. Тому цілком слушною можна вважати думку С. Б. Гавриша: «Жодна з концепцій об'єкта злочину <...> не може вважатися єдино правильною <...>, кожна з них має право на існування, оскільки має як позитивні, об'єктивно безперечні моменти, так і спірні або неприйнятні моменти, перш за все з методологічної точки зору» [1, с. 8]. Так, В. О. Навроцький вважає, що кожна концепція має право на існування і жодна з таких концепцій не є однозначно неприйнятною і помилковою [2, с. 160].

Оскільки питання визначення поняття «об'єкт злочину» є одним із найскладніших у теорії кримінального права і породжує дискусії навколо нього, у статті пропонується розглянути декілька найпоширеніших концепцій.

В українській кримінально-правовій науці домінує позиція, згідно з якою об'єктом злочину визнаються суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом. Такий погляд на об'єкт злочину висвітлений у більшості підручників і навчальних посібників із кримінального права та коментарів Кримінального кодексу України.

Прихильниками цієї концепції виступають В. І. Борисов, О. М. Готін, М. Й. Коржанський, Ю. О. Кучер, О. М. Миколенко, М. О. Мягков, А. О. Пінаєв, А. В. Савченко, В. Я. Тацій, І. І. Чугунников та інші.

Відповідно до вищезазначеної концепції, об'єкт злочину – це суспільні відносини, взяті під охорону нормами кримінального права, на які посягнув порушник. Ця концепція у різні роки піддавалась критиці вітчизняних вчених, які висловлювали власні пропозиції стосовно питання, що саме необхідно визнати об'єктом злочину.

В. Я. Тацій, відстоюючи позицію «об'єкт злочину – суспільні відносини», справедливо зазначає, що самі суспільні відносини,

які виступають об'єктом злочину, мають об'єктивний характер, тобто існують незалежно від нашої свідомості, а тому й від самого кримінального закону, є первинними (першорядними) щодо нього. Автором на основі аналізу попередніх досліджень викладена структура суспільних відносин, яка складається з трьох елементів: 1) носії (суб'єкти) відносин; 2) предмет, з приводу якого існують відносини, або, інакше кажучи, фактори, які визнають факт виникнення та існування такого взаємозв'язку; 3) суспільно значуща діяльність (соціальний зв'язок) як зміст відносин [3, с. 56].

Зазначена концепція у різні роки піддавалась критиці вітчизняних вчених, які висловлювали власні пропозиції стосовно питання, що саме необхідно визнати об'єктом злочину.

Відповідаючи на критику концепції «об'єкт злочину – суспільні відносини», В. Я. Тацій зазначає: «Аналізуючи критичні зауваження на адресу теорії об'єкта злочину як суспільних відносин, вважаємо за можливе не погодитися з тим, що ця концепція є пережитком минулого або штучно створеним постулатом радянських часів, як це нерідко відзначають противники теорії суспільних відносин. На наш погляд, категорія «суспільні відносини», якою охоплюються відносини між людьми, що існують у суспільстві й регулюються різноманітними соціальними нормами, є філософською (або соціологічною) і не має безпосереднього відношення до певного історичного періоду» [4, с. 134].

У вітчизняній науці кримінального права й інші підходи до визначення об'єкта злочину.

Так, наприклад, С. Б. Гавриш вважає, що кримінальний закон охороняє матеріальні явища: життя, здоров'я, гідність, майно, природні об'єкти. Він не може охороняти суспільні відносини, оскільки останні являють собою лише певну форму наукової абстракції. Вчений відстоює концепцію «об'єкт злочину – правове благо як визначена цінність». «Об'єкт – правове благо» на його думку, вдало поєднує у собі, з одного боку, вказівку на специфіку кримінального права (кримінальна відповідальність настає лише за посягання на охоронювані законом блага), а з іншого – вказівку на реальне благо як охоронювану цінність [1, с. 13].

Є. В. Фесенко, відмовляючись від розуміння «об'єкт злочину – суспільні відносини», аргументовано пропонує інший концептуальний підхід щодо визнання об'єктом злочину цінностей. Дослідник пропонує власну структуру цінностей як об'єкта злочинів, до якої відносить п'ять класів компонентів: 1) потерпілих; 2) їхні інтереси та

права; 3) соціальні зв'язки; 4) предмети (матеріальні блага); 5) нематеріальні блага, що належать потерпілим [5, с. 76].

Схожу позицію висловлюють В.М. Куц та А.Ф. Зелінський, які вважають, що об'єктом злочину слід визнавати охоронювані законом блага людини та суспільства [6, с. 152].

В.М. Куц зазначає: «Теза про те, що об'єктом злочину є суспільні відносини, дуже віддалена від безпосередньої практики юриста, оскільки окремий суб'єкт чи їх групи (співучасть у злочині) ні прямо, ні опосередковано не можуть порушити суспільні відносини у названому вище їх розумінні». Він вважає, що категорія «суспільні відносини» відображає лише абстрактну дійсність. А правознавець «має справу з питаннями правового захисту життя, здоров'я, гідності, власності, політичної системи тощо, але, будучи навченим основам кримінального права на існуючій теорії «об'єкт злочину – суспільні відносини», схильний трактувати злочин як посягання саме на такі відносини, маючи на увазі не їх, а відносини між людьми в суспільстві» [7, с. 104].

Власний погляд на об'єкт злочину представляє В.М. Трубников. Він пропонує назвати суспільні відносини «соціальною оболонкою» та представити їх у вигляді первинного об'єкта злочинного посягання, а реальні об'єкти у вигляді вторинних об'єктів, які знаходяться всередині соціальної оболонки [8, с. 88]. Далі дослідник розвинув свою теорію. Він, піддавши різкій критиці концепцію об'єкта злочину як суспільних відносин, вважає за доцільне визнавати об'єктом будь-якого злочину права та свободи людини і громадянина [9, с. 14].

Заслуговує уваги, на нашу думку, позиція Є.В. Лашука та А.А. Музики. Вчені дійшли висновку, що об'єкт злочину потрібно розуміти у вузькому (суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом і суб'єктам яких завдана істотна шкода або створена загроза її заподіяння) і широкому значенні (елемент складу злочину, що охоплює суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом, суб'єктам яких завдана істотна шкода або створена загроза її заподіяння (обов'язкова ознака), а також містить поняття потерпілого від злочину та предмет злочину (факультативні ознаки) [10, с. 56].

Однак, на нашу думку, питання про те, які суспільні відносини чи цінності та блага можуть бути визнані об'єктом конкретного злочину, вирішується не наукою кримінального права чи правозастосовною практикою, а законодавцем шляхом прийняття або скасування того чи іншого закону. Завдання ж на-

уки кримінального права і судової практики полягає в тому, щоб встановити ті суспільні відносини, ті цінності та блага, які визначені законодавцем як об'єкт злочину та розкрити їх справжній зміст.

Наприклад, людина як самостійна і найвища цінність не може бути зведена до носія суспільних відносин. Адже вона має природне, невід'ємне і невідчужуване право на життя, здоров'я, честь і гідність. Зокрема, стаття 1 Загальної декларації прав людини проголошує, що всі люди народжуються вільними і рівними в правах [11]. Водночас статтею 3 Конституції України закріплюється, що найвищою соціальною цінністю визнано людину, а її права, свободи та їх гарантії відповідно до вимог цієї статті мають визначати зміст і спрямування діяльності держави [12].

Визначення об'єкта злочину як сукупності суспільних відносин, на нашу думку, занадто загальне і широке. Об'єкт як елемент складу злочину вужчий і конкретніший, оскільки будь-яке злочинне діяння найчастіше посягає не на всі, а лише на окремі елементи суспільних відносин.

Правильне встановлення об'єкта злочину має не лише теоретичне, а й надзвичайно важливе практичне значення. Правове значення встановлення об'єкта злочину полягає у такому: сприяє з'ясуванню соціальної суті злочину, зокрема характеру і ступеня його суспільної небезпечності; в ході дослідження цінностей, на які посягають суспільно небезпечні діяння, виступає одним із шляхів удосконалення кримінального законодавства (дослідження ієрархії соціальних цінностей дає змогу розв'язати проблему створення чіткої системи кримінального законодавства); виявляє не захищені кримінальним законом соціальні цінності, що дає підстави для прийняття відповідних кримінальних законів; встановлення об'єктів злочинних діянь у сукупності з іншими елементами складу злочину дає змогу визначити види конкретних злочинів.

Вважаємо, що поняття «об'єкт злочину» можна трактувати як охоронювані кримінальним законом соціальні цінності (саме соціальні цінності, а не будь-які цінності (враховуючи концептуальні положення аксіології), проти яких спрямоване злочинне діяння і яким воно може заподіяти або заподіює шкоду).

Висновок. Натепер проблема визначення поняття «об'єкт злочину» залишається відкритою і потребує подальших наукових досліджень. Усі основні концепції можна поділити на дві великі групи, перша з яких зводиться до того, що об'єктом злочину є суспільні відносини, а друга – певні цінності та

блага. І хоча більшість вітчизняних науковців є прихильниками концепції «об'єкт злочину – суспільні відносини», однак вона все частіше піддається критиці. «Ціннісна концепція» також є досить обґрунтованою. Водночас питання визначення поняття «об'єкт злочину» потребує подальших наукових досліджень, оскільки має вагомим практичне значення, адже від визначення об'єкта злочину залежить правильне застосування норм кримінального законодавства.

Список використаних джерел:

1. Гавриш С.Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений. Право и политика. 2000. № 11. С. 4-15.
2. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О. Навроцького. К.: Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
3. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: навчальний посібник. Х.: УкрЮА, 1994. 76 с.
4. Тацій В.Я. Об'єкт злочину. Вісник асоціації кримінального права України. 2013. № 1. С. 131-134.
5. Фесенко Є. Цінності як об'єкт злочину. Право України. 1999. № 6. С. 75-78.
6. Зелінський А.Ф., Куц В.М. Об'єкт злочину і структура Особливої частини Кримінального кодексу. Вісник Університету внутрішніх справ. Харків, 1997. Вип. 2. С. 148-154.
7. Куц В. Сучасні уявлення щодо змісту окремих об'єктивних ознак складу злочину. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2017. № 2(14). С. 102–108.
8. Трубников В.М. Новый взгляд на объект преступления. Право і безпека. 2002. № 1. С. 81-88.
9. Трубников В.М. Поняття об'єкта злочину з нових позицій. Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна: Серія «Право». 2009. № 6. С. 14-18.
10. Музика А.А., Лащук Є.В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. К.: Паливода А. В., 2011. 192 с.
11. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. Офіційний вісник України. 2008. № 93. С. 31.
12. Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради. 1996. № 30. С. 141.

В статье рассмотрены основные концепции и теории объекта преступления, сформировавшиеся на современном этапе развития украинской уголовно-правовой науки. Проанализированы научные исследования, направленные на критическое переосмысление традиционных положений теории объекта преступления как общественных отношений.

Ключевые слова: объект преступления, теория, общественные отношения, интересы, блага, ценности.

The article discusses the basic concepts and theories of the object of crime, formed at the present stage of development of the Ukrainian criminal law science. Analyzed scientific research aimed at a critical rethinking of the traditional provisions of the theory of the object of the crime as public relations.

Key words: object of crime, theory, public relations, interests, benefits, values.